

Marcus Tullius Cicero: *Levelek – Kr. e. 45–44*, Havas László, Óbis Hajnalka (ford.), Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L’Harmattan, 2021, 244 pp.

FRAZER-IMREGH MONIKA

Minden jó tanár álma az, hogy tanítványai folytassák kutatásait és továbbvigyék életművét. Ez az álom valósult meg – bár posztumusz módon – a Cicero élete két tragikusan jelentős évének leveleit közreadó kötetben. Havas László, a Debreceni Egyetem Klasszika-filológiai Tanszékének *professor emeritusa* élete utolsó éveiben tanítványaival együtt fordította és kutatta Cicero levelezését. E munkát tovább folytatva egykori tanítványa, Óbis Hajnalka, a Károli Gáspár Református Egyetem Ókortörténeti és Segédtudományi Tanszékének adjunktusa ültette át magyar nyelvre az ugyanezen év fennmaradó leveleit, valamint a Kr. e. 44. évben írtakat.

Cicero összes leveleinek magyar fordítását utoljára a 19. században adta ki Fábrián Gábor 1861 és 1864 között, előtte válogatások jelentek meg Kazinczy Ferenc, Hegyi József és Bozóky Lajos fordításában. A 20. században Havas László tanulmányával jelentek meg *Cicero válogatott művei* 1987-ben, közöttük néhány levél is.

A 21. század első ilyen vállalkozása, a 216 levelet tartalmazó kötet tehát nagy érdeklődésre számíthat. A könyv (nagyjából) az évek és a fordítók szerint két nagy egységre tagolódik, ezeket pedig a szerzők témák, illetve kisebb időszakok szerint előbb öt, majd négy fejezetre osztották. Az első nagy egységnek a szerzők a következő címet adták: „Tullia halálától Caesar Hispániából való visszatéréséig. Gyász egy fiatalasszonyért és egy államért” (Kr. e. 45. márc. – aug., fordította: Havas László). Ezen belül időrendben haladva a következő témákra tagolták:

„A gyászoló apa” (márc.); „A lelki gyógyulás” (ápr. 1. – máj. 17.); „Visszatérés a megszokott kerékvágásba” (máj. 17. – jún. 21.); „Lelki megújulás Arpinumban, alkotómunkával” (jún. 22 – júl. 6.); „Caesar visszatérésére várakozva” (júl. 8 – aug. 31.).

A második nagy egység ezt a címet viseli: „Caesar visszatérésétől Hispániából Cicero elutazásáig Hellászba” (Kr. e. 45. szept. – Kr. e. 44. aug., fordította: Óbis Hajnalka). Ez a következő szakaszokra tagolódik: „Caesar hispániai visszatérésétől meggyilkolásáig” (Kr. e. 45. szept. – Kr. e. 44. márc. 15.); „Március idusa után. Remények és kiábrándulások – Cicero Campániában” (márc. 15. – máj. 25.); „A csüggedés. A tuscolumi és asturiai tartózkodás” (máj. 27. – jún. 29.); „Úton Hellászba” (jún. 30. – aug. 6.). A kötetben megjelent leveleknek ez a sorrendisége lehetővé teszi a modern olvasók számára, hogy a történeti események tükrében szinte napról-napra kövessék az eseményeket és a róluk szóló reflexiókat, tehát szakít azzal a hagyományos Cicerolevél-kiadási gyakorlattal, amely a címzettek szerint csoportosítva rendezi külön könyvekbe a leveleket.

A szöveget Óbis Hajnalka előszava és tanulmánya vezeti be. Az előszó általában a cicerói levelek műfaját, ezek tagolásának hagyományát, fordításainak, kiadásainak történetét ismerteti, és közli a kiadás szerkesztési, jegyzetelési alapelveit. A történeti tárgyú tanulmány címe: „Jövőkép és napi politika Cicero Kr. e. 45–44-es leveleiben”. Ebben a tárgyat két év politikai-történeti háttérét ecseteli, és rávilágít arra a tényre, hogy Cicero a levél műfaját a barátok írásban való beszélgetésének, *colloquium*nak tartotta, innen a levelek „kevésbé csiszolt” stílusa (ha ilyesmi Ciceróról egyáltalán állítható). Megtudjuk, hogy az olykor tartalmatlannak tűnő levelek megírásának oka az állandó információcserére igényt tartó levelezőtársak levélvivőinek folytonos „üzemben tartása” volt – magyarán akkor is elküldték a levélvivőt egy szinte üres levéllel, ha az pusztán egy üdvözlést tartalmazott, mert várták a másik híreit. Óbis Hajnalka hangsúlyozza a levelek történeti forrásértékét, de felhívja a figyelmet azokra a szempontokra is, amelyek szűrőjén keresztül kell olykor mérlegelnünk Cicero és levelezőtársai kijelentéseit a köztársaság végnapjain. Elemzi a levelekből levonható tanulságok alapján Cicero és Octavianus kapcsolatának alakulását, Caesar gyilkosainak habozását és

az ebből kialakuló helyzetet, röviden kitér Cicero és Atticus barátságára és az ezt tükröző levelekre, majd a Cicero-korabeli előkelő római polgár lehetséges elvárásait boncolgatja Servius Sulpicius Rufus Ciceróhoz írt levele alapján. Végül a politikai események levélbeli megjelenését mutatja be, és így igyekszik rekonstruálni Cicero jövőképét: amellet, hogy tisztában volt azzal, hogy immár kiszorult a történelmet irányító erők köréből, jól látta a közelgő polgárháborút, és azt is, hogy ellenfelei kegyetlenül le fognak számolni vele is.

Végezetül, mintegy kedvcsinálóként, hadd térjek ki az első fejezet leveleire, amelyek Kr. e. 45. március 7 és 30. között keletkeztek. Ekkor tehát Cicero minden nap írt Asturából egy levelet Atticushoz, lelki jóbarátjához, amelyekben üzleti és családi ügyeik megtárgyalásán túl részben az állam helyzete, de leginkább Cicero lelkiállapota a fő téma. A nagy politikus és szónok ugyanis az előbbi rosszra fordulása után az emberi élet legnagyobb tragédiáját volt kénytelen elszenvedni: felnőtt leánya, Tullia halálát. Gyászát az apa három módon igyekszik enyhíteni: egy szigeten, egy ragyogó panorámájú villában, Asturában, remetéhez illő magányban várja lelki sebei enyhülését. Egyedüllétét és magányát kizárólag a levelek címzettje, Atticus tudná elviselhetőbbé tenni, így az ő távollétében a levélírás révén igyekszik barátját mégis jelenlévővé tenni.

Másodszor, mint minden író-féle ember, a munkában keres vigasztalást. Egy olyan tanulmányba fog, amelyben a serdülő vagy felnőtt gyermekeiket elveszített jelentős római államférfiak sorsát vizsgálja, így keresvén példákat a számára egyelőre elképzelhetetlenre: veszteségének elfogadására. A csapás feldolgozásának harmadik módja, amely képzeletét a leginkább foglalkoztatja, egy emlékhely kialakítása Tullia tiszteletére. Cicero még adósságba is verné magát annak érdekében, hogy egy forgalmas, jól megközelíthető telket sikerüljön megvásárolnia e célból.

Látható tehát, hogy a levelekből megismerhetjük az érzéseivel küzdő magánembert is, nemcsak a szónokot és politikust. Mindazoknak jó szívvel ajánlom tehát a kötetet, akik közvetlen közletről kívánnak bepillantani a Kr. e. 45. és 44. év hétköznapjaiba és forrongó politikai eseményeibe, méghozzá a valaha élt egyik legnagyobb prózaíró tollából fennmaradt reflexiók alapján.

A fordítások, amelyeket Takács László és Lázár István Dávid vetett össze az eredetivel, pontosak és szépek, Cicero még a leveleiben is olyan ékesen szól, mintha nem ő maga jegyezte volna meg: *epistulas cotidianis verbis texere solemus*.

Végezetül hadd idézzem Óbis Hajnalkát Cicero politikai éleslátásáról: „A közelgő polgárháborút jól ítélte meg, azt is jól látta, hogy nem számíthat ellenfelei kíméletére, akik az életére és a vagyonára törnek. A vizsgált Cicero-levelek hozzájárulnak a Cicero-kép árnyalásához, segíthetik a Caesar halála környékén történt események megértését, a kortárs szereplők tekintetében pedig tanulságos elolvasni őket, mert kiderül belőlük, hogy a bizonytalanságok, habozások, kivárások, a különböző múlt- és jövőképek milyen fontos szerepet játszhatnak a történeti események menetében és értelmezésében.”